

7. Сайт світової енергетичної ради. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://www.worldenergy.org/document/ethiopia_june_30_v_gbeddy_security.pdf.
8. Quarterly Report on European Gas Markets URL: Market Observatory for Energy (Directorate General for Energy, European Commission). – 2011. – Vol. 4, Issue 2, April-June. URL: http://ec.europa.eu/energy/observatory/gas/doc/qregam_2011_quarter2.pdf.
9. Тарнавський В. Європа дошла до другого рівня / В. Тарнавський // Сайт журналу «Енергетика України». URL: <http://www.uaenergy.com.ua/c225758200614cc9/0/e17acabd5a9e682bc22578a100438fa8>.
10. Приходько М. Причини, наслідки і шляхи протидії зміні клімату. *Наукові записки*. № 1, 2014. С. 35–43. Фізична географія. URL: <http://geography.tnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/11/008.pdf>.
11. Чіпко М.В. Міжнародно-правове регулювання співробітництва держав у сфері використання відновлюваної енергетики. Автореф. дис.... к.ю.н. за спеціальністю 12.00.11 – Міжнародне право. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2017.
12. Теліпко В.Е., Овчаренко А.С. Міжнародне публічне право: Навч. посіб. / За заг. ред. Теліпко В.Е. К. : Центр учбової літератури, 2010. 608 с.
13. Дужич Л. Забезпечення міжнародної безпеки міжнародно-правовими засобами / Л. Дужич // *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. К., 2010. Вип. 88. Ч. 1. С. 114–115.
14. Івасечко О. SWOT-аналіз енергетичної безпеки України / Ольга Івасечко, Леся Дорош // *Humanitarian Vision*. 2016. Volume 2, number 2. P. 25–30.

ЯРЕМЧУК В. В.,

аспірант кафедри європейського права
та порівняльного правознавства
(Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича)

УДК 341.24:340.12 (477)(092)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-4-51>

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ В ПРАЦЯХ І. І. ЛУКАШУКА

У статті проаналізовано науковий доробок відомого вітчизняного вченого-міжнародника Ігоря Івановича Лукашука щодо права міжнародних договорів, визначено особливості його наукових підходів. Окрема увага автором приділена аналізу прогресивних думок І.І. Лукашука щодо права міжнародних договорів та досліджено формування поглядів вченого в часовому розрізі.

Вчений визначав «договір» як основоположний акт у найбільш істотних та життєво важливих сферах державних взаємовідносин. Констатовано, що відповідно до аналізу практики важко встановити будь-які обмеження щодо змісту та кількості учасників міжнародного договору, а найбільшого поширення вони набувають у політичній та економічній сферах.

Автором також проаналізовано поняття міжнародного договору як єдиної системи взаємопов'язаних норм, яка повинна розглядатися як ціле, де всі постанови та вимоги носять для сторін обов'язковий характер.

У статті досліджено, що І.І. Лукашук особливою формою укладення угод визначив обмін нотами, який є єдиною можливістю укладення двостороннього договору без підписів та печаток. Вчений вказував, що її реалізація можлива з меморандумами та пам'ятними записками. Водночас І.І. Лукашук вважав, що сам факт обміну не свідчить про досягнуті домовленості, оскільки необхідним елементом є чітко виражена згода сторін та взаємні обов'язки.

На думку І.І. Лукашука, варто розглядати два види зацікавленості держави на участь у договорі, а саме: формально-юридичну та фактичну. Перший полягає в тому, що був факт участі в попередньому міжнародно-правовому врегулюванні проблеми, а другий – це реальна зацікавленість держави. Вирішальне значення, на думку вченого, має саме фактична зацікавленість.

Ключові слова: Віденська конвенція про право міжнародних договорів, доктрина, Віденська дипломатична конференція, кодифікація.

The article analyzes the research of the famous Ukrainian international law scientist Igor Ivanovich Lukashuk concerning the law of treaties and features his scientific methods. Special attention is paid by the author to the analysis of the Igor Lukashuk's forward-thinking on the law of treaties and formation of the scientist's views in the temporal perspective.

The scientist defined treaty as the fundamental act in the most significant and important areas of relations between states. According to the analysis of practice, the research finds that it is difficult to establish any restrictions on the content and number of participants in a treaty, which are widespread in the political and economic spheres.

The author also analyzed the concept of a treaty, in accordance with I. Lukashuk's studies as a unified system of interrelated norms, which has to be considered as a whole, where all elements are mandatory for the parties. In the article, it is examined that I. Lukashuk determined the exchange of notes as a special form of agreements conclusion, which is the only way of concluding a bilateral treaty without signatures and seals.

The scientist also pointed out that its realization is possible with a memorandum of understanding and a note. At the same time, I. Lukashuk considered that the mere fact of the exchange does not indicate the achieved agreement because the essential element is clearly expressed consent to be bound by part of a treaty.

According to I. Lukashuk, two types of states interest in participation in a treaty should be considered, namely: formal-legal and factual. The first is that there was a fact of participation in the preliminary international law settlement of the dispute, and the second is an interest of the state. According to the scientist, the decisive significance is the actual interest.

Key words: Vienna Convention on the Law of Treaties, doctrine, United Nations Conference on the Law of Treaties, codification.

Вступ. Міжнародний договір є чи не основним дієвим засобом урегулювання широкого спектру відносин, які виникають між державами та можливістю оформлення компромісних результатів досягнутих домовленостей.

Як слушно свого часу зауважив І.І. Лукашук, договори уклалися задовго до формування ідеї з приводу того, що такі відносини повинні регулюватися правом та використовувалися ще племенами [22, с. 1]. Сьогодні саме договір є головним джерелом міжнародного права та необхідним елементом еволюції сучасних міжнародних відносин. Міжнародно-правові погляди І.І. Лукашука щодо міжнародного договору досі не були достатньо досліджені сучасними вітчизняними юристами-міжнародниками.

Зважаючи на відсутність комплексного аналізу правових ідей І.І. Лукашука щодо міжнародних договорів, варто зазначити науковців, які досліджували їх окремі аспекти: О.М. Баймуратов, М.В. Буроменський, В.Г. Буткевич, О.В. Буткевич, О.В. Задорожній, О.О. Мережко та інші.

Постановка завдання. Метою статті є комплексний розгляд правових ідей І.І. Лукашука щодо міжнародних договорів.

Результати дослідження. Вагомий внесок І.І. Лукашука до галузі права міжнародних договорів нині зауважує значна кількість дослідників, чий науковий інтерес також зачіпає сферу дослідження міжнародного права, зокрема, О.О. Мережко назвав його праці «класичними в доктрині міжнародного права» [25, с. 13].

Умовно можна сформуванати наступну періодизацію дослідження І.І. Лукашуком права міжнародних договорів: перший етап – до прийняття Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року та другий – етап імплементації Віденської конвенції. Насамперед, це можна пояснити тим, що чимало правових ідей та пропозицій І.І. Лукашука були досліджені ним задовго до ухвалення самого проекту Конвенції та згодом знайшли власне відображення у тексті фінального документа.

Цілком слушно В.І. Євїнтов, формуючи змістовне наповнення української юридичної енциклопедії, назвав Віденську конвенцію 1969 року головним міжнародно-правовим документом [28], який регулює всі стадії від етапу створення до припинення або призупинення чинності міжнародного договору. На другому етапі, після прийняття Віденської конвенції про право міжнародних договорів, І.І. Лукашук у своїх працях досліджував проблематику застосування вказаного документа на практиці.

Одним із перших наукових доробків І.І. Лукашука стала праця «Про значення форми міжнародних договорів». Основою для самої форми міжнародного договору, на думку науковця, є способи та засоби, за допомогою яких сторони виражають свою волю. Також до цієї сфери він відніс розміщення, співвідношення та роль різних складових частин договору. І.І. Лукашук вважав, що з точки зору права головним є зміст договору, а не його форма, але разом із тим він не заперечував істотної ролі, яку відіграє остання [10, с. 87].

У рецензії на роботу М. Ляхса «Багатосторонні договори. Дослідження в сфері договірних прав» І.І. Лукашук зазначав: «Чим більш багатосторонніми та складнішими стають міжнародні відносини, тим більшого значення набувають засоби регулювання, серед яких перше місце, безумовно займає договір» [11, с. 157].

Аналізуючи право міжнародних договорів, вчений визначив застереження як засіб, за допомогою якого можуть бути створені умови, що призводять до можливих утисків прав більш слабого партнера. На його думку, існують випадки, коли в першій частині тексту договору проголошується право, а в іншій може міститися застереження, яке нівелює попередні норми шляхом надання повної свободи дій більш сильнішому учаснику договору [10, с. 92]. І.І. Лукашук також висловлював думку, що форму міжнародного договору варто відносити не лише до сфери дипломатичної техніки, а й визнавати її суттєву політичну та правову роль [10, с. 94].

Прогресивною є позиція, висловлена вченим у 50-ті роки ХХ століття, щодо підтримки розширення прав колоніальних та залежних держав для участі в міжнародних договорах, оскільки це сприяло б розширенню можливостей у боротьбі за їхню незалежність [11, с. 158].

Зважаючи на активний розвиток права міжнародних договорів та відсутність на той час їх загальноприйнятої класифікації, І.І. Лукашук здійснив спробу дати хоча б відносні визначення явищам та фактам, які існували у даній сфері, зокрема у тексті своєї праці «Про найменування міжнародних договорів», які і в наш час широко використовуються в практичній діяльності. Вчений зазначав, що на той час, формування найменувань договірних актів належало до сфери дипломатичної процедури, а не міжнародного права, чинні норми якого цілком не враховували назви договорів [12, с. 68].

Вчений визначав «договір» як основоположний акт у найбільш істотних та життєво важливих сферах державних взаємовідносин. Також він вказував на те, що відповідно до

аналізу практики важко встановити будь-які обмеження щодо змісту та кількості учасників міжнародного договору. Найбільшого поширення вони набувають у політичній та економічній сферах [12, с. 69]. Вчений вважав, що міжнародний договір – це єдина система взаємопов'язаних норм, саме тому він повинен розглядатися як ціле, в якому всі постанови та вимоги носять для сторін обов'язковий характер.

У свою чергу, В.Г. Буткевич визначив у науці два принципових типи ставлення науковців до ролі договорів, зокрема представники першого розглядають його як основне джерело міжнародного права, а другого – називають «другим важливим» джерелом разом з міжнародним звичаєм. До першої групи разом з Г.І. Тункіним та Ф.І. Кожевніковим він відніс й І.І. Лукашука. Водночас В.Г. Буткевич зауважив, що основним аргументом вони часто вказують лише кількість чинних міжнародних договорів [3, с. 112–113].

Особливою формою укладення угод, на думку І.І. Лукашука, є обмін нотами. Він вказував, що її реалізація можлива з меморандумами, пам'ятними записками. Вчений визначив обмін нотами як єдину можливість укладення двостороннього договору без підписів та печаток. І.І. Лукашук також зауважив, що сам факт обміну не свідчить про досягнуті домовленості, оскільки необхідним елементом є чітко виражена згода сторін та взаємні обов'язки [12, с. 79].

У роботі «Суб'єкти права міжнародних договорів» І.І. Лукашук стверджував, що основними суб'єктами права міжнародних договорів є держави, оскільки лише останні можуть надати договору юридично обов'язковий характер. Науковець критикує концепцію транснаціонального права, яке об'єднує всі види норм, які регулюють міжнародні зв'язки на будь-якому рівні, оскільки потрібні також і відповідні механізми їх дій, які відсутні в згаданому підході [24, с. 52]. Можливість Ватикану виступати стороною в міжнародних договорах є загальноприйнятною, проте І.І. Лукашук доповнив, що Святий Престол не може брати участі в політичних та економічних угодах, але водночас його участь в багатосторонніх договорах підтримує моральний авторитет угод [24, с. 53].

Вчений критикував підходи щодо включення до суб'єктів міжнародного права фізичних та юридичних осіб. Він наголошував на тому, що подібні ідеї суперечать природі відносин, що регулюються, оскільки вони є між владними. На думку І.І. Лукашука, фізичні та юридичні особи підпорядковуються внутрішньому праву держави та не можуть суб'єктами владних та міждержавних відносин [24, с. 54].

Визнання людини як суб'єкта міжнародного права мало би формальний характер і не сприяло б підвищенню рівня захисту її прав. Водночас учений вважав, що індивід є бенефіціаром певних норм міжнародного права і в такому випадку є суб'єктом відповідних прав [24, с. 55].

У монографії П.М. Рабіновича та О.В. Соловійова «Застосування Європейської конвенції з прав людини та практики Страсбурзького суду в Україні» проаналізовано, що певною мірою І.І. Лукашук визнав створення державами норм, які надають фізичним особам певні права. Так, ці права можуть безпосередньо впливати з міжнародних договорів, про що свідчить практика Європейського суду з прав людини [26, с. 91]. М.В. Буроменський здебільшого поділяє позицію І.І. Лукашука, тому визначив перспективність постановки питання про міжнародну правосуб'єктність людства загалом [2, с. 33].

При аналізі наукового доробку І.І. Лукашука, заслуговує на особливу увагу певна зміна риторики щодо визнання фізичних осіб суб'єктами права міжнародних договорів. Наприклад, задовго до вище зазначених висловлювань, вчений в праці «Деякі питання кодифікації та прогресивного розвитку права міжнародних договорів» написав, що фізичні особи не можуть бути сторонами міжнародних договорів та «заперечувати це неможливо» [9, с. 58]. На думку автора, така зміна категоричності у висловлюваннях може бути пов'язана з глобалізацією та реформуванням Європейського суду з прав людини, підвищенням його активності та збільшенням частки участі заявників-фізичних осіб.

У науковій роботі «Суб'єкти права міжнародних договорів» І.І. Лукашук також зазначив, що на відміну від держав, які володіють однаковими основними правами та функціями,

міжнародні організації суттєво відрізняються одна від одної за статусом, оскільки їх компетенція та повноваження визначаються установчим актом [24, с. 61].

Глобалізація сприяє тіснішим взаємозв'язкам між державами, тому питання врегулювання повноважень на укладення міжнародних договорів, на думку І.І. Лукашука, набувають все більшого значення. Найбільше поширення в юридичній літературі мають дві основні точки зору про те, яке право визначає уповноважені органи представляти державу. Відповідно перший підхід відводить провідне місце міжнародному праву, а другий – відносить це питання до внутрішньодержавного, конституційного права. Вчений виражає обидва «золоту середину» та вважав, що представництво регулюється обома підходами [15, с. 81].

При вирішенні питання про право органу представляти державу при укладенні договору визначальне значення має міжнародне право. Водночас І.І. Лукашук зазначав, що це не означає ігнорування конституційного права. Посилатися на норми внутрішнього права щодо компетенції органу укласти договори можливо за умов, якщо порушення було явним та стосувалося особливо важливого положення [15, с. 81]. Він зазначив, що будь-які дії щодо укладення договору без відповідних повноважень зустрічаються рідко. Наприклад, Конвенція щодо найменувань сирів 1951 року була підписана представником Норвегії також від імені Швеції, хоча він не був наділений відповідними повноваженнями. Згодом Швеція все ж ратифікувала документ [15, с. 87].

Варто згадати й унесок українського вченого І.І. Лукашука до проекту Віденської конвенції про право міжнародних договорів під час роботи першої сесії Віденської дипломатичної конференції «З питань кодифікації права міжнародних договорів» в 1968 році. Детальний аналіз пропозицій та висловлювань І.І. Лукашука щодо змісту проекту Конвенції було зроблено в статті «Відображення правових ідей І.І. Лукашука у Віденській конвенції про право міжнародних договорів» [29].

Упродовж Віденської дипломатичної конференції 1968 року чимало пропозицій І.І. Лукашука було підтримано іншими державами-учасниками. Наприклад, він запропонував до ст. 25 проекту Конвенції зміни стосовно того, що якщо інше не передбачено договором або не встановлено іншим чином, договір є обов'язковим для кожної сторони щодо всієї її території [30, с. 155], оскільки в попередній редакції було передбачено, що застосування договору поширюється на всю територію кожної сторони, фактично суперечила підходам, які існують у сфері міжнародного права, а також основоположним принципам деяких національних правових систем» [31, с. 162].

Цікавою є думка О.В. Буткевич щодо тенденцій у системі міжнародного права. Вона зазначила, що для договорів, які укладені наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., характерні прояви трансформації, які «не завжди співпадають з духом Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року» [4, с. 39].

О.М. Баймуратов слушно зауважив, що у доктрині міжнародного права відсутній єдиний підхід до стадій укладання договорів [1, с. 167] та насамперед відзначив думку І.І. Лукашука щодо виокремлення трьох таких стадій відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів: прийняття тексту, встановлення автентичності та згода на обов'язковість договору.

У своїх дослідженнях І.І. Лукашук значну увагу приділив повноваженням представників міжнародних організацій при укладенні договору, оскільки їх обсяг може суттєво відрізнятися. Особливість міжнародних організацій, на думку науковця, полягає в постійному ускладненні їх структур. У випадку, коли організація бере участь у розробці договору на конференції, необхідно застосовувати ті ж правила, що й до держав. Більше того, І.І. Лукашук зробив цілком слушне доповнення, що повинна бути проявлена гнучкість, яка врахує практику відповідних організацій [15, с. 90].

За аналогією з державою, організація не може посилатися на те, що її згода на обов'язковість договору було виражено з порушенням її правил, за виключенням випадків, коли порушення було явним та стосувалося правила особливо важливого значення. І.І. Лукашук

ззначив, що практика держав у згаданих випадках є більш-менш одноманітною, на відміну від міжнародних організацій, де неможливо говорити про «звичайну практику» [15, с. 91].

Чи не вперше саме І.І. Лукашук порушив питання щодо відмінностей між потенційними та дійсними учасниками міжнародного договору. Також він здійснив спробу класифікації можливих учасників, але, як зазначив А.М. Талалаєв, ті ідеї не отримали подальшого розвитку [27, с. 70].

Досліджуючи право міжнародних договорів, І.І. Лукашук дійшов висновку, що зростання кількості багатосторонніх договорів потребує зазначення у них правил внесення поправок задля того, щоб уникати конфліктних ситуацій. Збільшення кількості сторін робить практично неможливим внесення змін шляхом одноголосного прийняття рішення. Отже, в договорі передбачають норму про поправки за згодою певної кількості чи більшості сторін договору [16, с. 488]. А.М. Талалаєв поділяв думку І.І. Лукашука, який розглядав міжнародний договір як єдину систему взаємопов'язаних норм, в якому всі норми обов'язкові для сторін [27, с. 111].

І.І. Лукашук досліджував і тимчасове застосування міжнародних договорів і визначав те, що в такому випадку договір є юридично обов'язковим для сторін. Водночас, необхідно розмежовувати його із застосуванням без юридичного оформлення, оскільки це є іншим варіантом. У будь-якому випадку конкретні умови повинні міститися в самому договорі або в інших угодах сторін [5, с. 337]. І.І. Лукашук наголошував на важливості розмежування тимчасового застосування договорів та тимчасових угод. Обидва підходи розглядалися як тимчасове вирішення питань, що передбачалося в документах. Тимчасові угоди мають юридичну силу та їх часто називають “modus vivendi”. На думку І.І. Лукашука, здебільшого вони спрямовані на неврегульовані політичні відносини, про що досить часто зазначається в тексті. Наприклад, в Угоді СРСР з Данією 1923 року було передбачено, що сторони вирішили «до встановлення нормальних економічних та політичних відносин, досягти тимчасової угоди» [5, с. 340].

Прогресивні думки про роль “modus vivendi” та важливість розмежування їх із прелімінарними договорами вчений писав ще в 60-х роках ХХ століття. Основну правову відмінність науковець вбачав у тому, що “modus vivendi” є тимчасовим вирішенням проблеми, що не встановлює основи для майбутнього врегулювання, та не визначає його [12, с. 76]. У цій же роботі «Про найменування міжнародних договорів» науковець також зробив досить детальний аналіз та дав визначення пакту, угоди, статуту, хартії та конвенції.

Питанням публікацій договорів для їх виконання здавна надавалося особливе значення юристами-міжнародниками. Воно регулюється внутрішнім правом держави та досить рідко передбачається в договорах, за виключенням з гуманітарного права. Вчений зафіксував поступове утвердження у внутрішньодержавному праві принципу відповідно до якого договори, які містять права фізичних та юридичних осіб є обов'язковими після їх опублікування [5, с. 341]. Також І.І. Лукашук зауважив, що зі зростанням впливу міжнародних договорів на права фізичних та юридичних осіб, виникає необхідність доступності для широкого загалу та додаткових роз'яснень їх змісту [5, с. 343].

Складними питаннями були положення внутрішнього права держави та правила міжнародної організації, які стосувалися компетенції укладати договори. Держави відповідно до суверенітету визначають як компетенцію своїх органів, так і правила міжнародної організації у згаданій сфері.

З іншого боку, різноманіття правових систем практично унеможливило комплексний аналіз державами інших національних правових систем. І.І. Лукашук слушно зауважив, що зобов'язати їх до цього означало б зробити договір залежним від особливостей внутрішнього права. Задля цього необхідно встановити наскільки ж конституційні обмеження можуть впливати на дійсність згоди, відповідно до міжнародного права, на участь в договорі представника держави [13, с. 43].

Вчений вважав неприйнятною практику національних судів, який час від часу визнавали недійсними договори, які були укладені всупереч конституційній процедурі, але при

цьому залишали можливість виконавчій владі розв'язувати пов'язані з цим міжнародні питання. Він звернув увагу на випадки, коли судами визнавалися недійсними такі договори і на міжнародному рівні. І.І. Лукашук назвав такі підходи нелогічними та підкреслив, що такі неповноцінні угоди, які не можуть бути реалізовані всередині держави, є ледь сумісними з міжнародним правом. Це особливо актуально, коли значна їх частина стосується внутрішньодержавних подій [13, с. 43].

Інша концепція полягала в тому, що конституційна процедура прийняття договору відноситься до внутрішньої компетенції держави, яка і забезпечує його реалізацію. На думку І.І. Лукашука, інші держави не можуть втручатися в здійснення цієї процедури. Відповідно прийнятий договір законним представником держави є обов'язковим, незважаючи на відступ від внутрішнього права [13, с. 44].

Серед концепцій щодо визнання недійсним договору, І.І. Лукашук зазначив, що одна з них ігнорувала міжнародно-правову природу договору, а інша – конституційний лад. Як результат, у доктрині з'явився третій вид, де лише суттєві порушення конституційного порядку набувають міжнародно-правового значення. Концепція знайшла підтримку в Е. Макнейра, С. Бадевана та А. Фердросса [13, с. 44].

У роботі «Практики припинення дії міжнародних договорів в результаті неможливості їх виконання» І.І. Лукашук скептично та з критикою поставився до висловлювань окремих політологів про міжнародне право. Він навів приклад, коли представник останніх заявив, що напад США на Ірак знищив міжнародне право. У цьому випадку можна говорити про негативний вплив, але водночас йдеться не тільки про дипломатичне право, а й про норми, які встановлюють сухопутну, морську та повітряну територію держави [18, с. 274].

В універсальних договорах закріпилося право на участь всіх держав, на відміну від інших видів договорів, які, на думку І.І. Лукашука, недостатньо відображені в позитивному міжнародному праві. Водночас, зростає значення можливостей для держави бути стороною договорів з обмеженим числом учасників, які є важливими задля захисту їх законних інтересів та забезпечення міжнародного правопорядку. Ця тема набула великого значення в довоєнний період через те, що імперіалістичні держави ігнорували суверенні права інших щодо участі у вирішенні міжнародних проблем [17, с. 96].

І.І. Лукашук підтримував закріплення положення про те, що саме зацікавленість держави є основою її права на участь в договорі. Також це свідчить про суттєві зміни, оскільки раніше критерієм була можливість впливу на вирішення відповідної проблеми. Право на участь породжується лише законною зацікавленістю, яка є правомірною та захищеною міжнародним правом, наприклад, практикою Міжнародного суду ООН [17, с. 97].

На думку І.І. Лукашука, варто розглядати два види зацікавленості держави на участь в договорі: формально-юридичну та фактичну. Перший полягає в тому, що був факт участі в попередньому міжнародно-правовому врегулюванні проблеми, а другий – це реальна зацікавленість держави. Вирішальне значення, на думку вченого, має саме фактична зацікавленість [17, с. 97] та відповідно до міжнародної практики розрізняють такі ступені: найбільш зацікавлені держави, безпосередньо зацікавлені держави та зацікавлені держави. Особливе значення І.І. Лукашук надавав категорії необхідних учасників та їх правильному визначенню, оскільки без них договір втрачає сенс [17, с. 100]. Вчений був переконаний, що право держав на участь у міжнародних договорах є необхідним елементом принципу суверенної рівності та забезпечує його реальність загалом [17, с. 100].

Свого часу І.І. Лукашук мав прогресивну позицію щодо міжнародної організації як сторони в міжнародних договорах та критикував тих, хто стверджував, що угоди за їх участі не є договорами відповідно до міжнародного публічного права. Він вважав, що головний доказ міжнародно-правового характеру договорів за участю міжнародних організацій міститься в змісті цих актів [8, с. 146].

Укладення договорів між державами, які входять до різних міжнародних організацій, не означатиме, що вони визнають організації, до яких вони не входять, суб'єктами міжнародного права. Навіть у випадку, коли є згадка в текстах актів. Також І.І. Лукашук наголошу-

вав, що у разі, якщо міжнародна організація не визнана державою як суб'єкт міжнародного права, то відповідальність за всі її дії у відносинах з нею, несуть держави-члени [17, с. 150].

Швидкий розвиток міжнародних відносин потребує більш досконалого правового регулювання. Сторони ускладнюють зміст договорів, тому додатки до них набувають все більшого поширення. Саме використання останніх, на думку І.І. Лукашука, дає можливість не обтяжувати та полегшувати розуміння актів не лише для спеціалістів, а й для широкого загалу. Обов'язковість додатків до договорів може передбачатися чітко висловленою волею сторін. У разі її відсутності вони матимуть пояснювальне значення та будуть позбавлені імперативності. Якщо ж договір містить норму про включення додатка до ратифікаційної грамоти або йдеться про його ратифікацію, то за наслідками це рівнозначно визнанню як невід'ємної частини договору [19, с. 134].

Вчений фіксував і тенденцію до збільшення кількості випадків, коли додатки мають силу договору за рахунок скорочення кількості тих, які такої обов'язковості не мають. Він пояснював це зростанням потреб в регулюючих додатках, які містять договірні постанови, а не допоміжні матеріали для тлумачення. Такий підхід І.І. Лукашук вважав виправданим із погляду міжнародного права, оскільки оформлення додаткового матеріалу як такого, що не має характеру обов'язковості, не вносить нічого нового [19, с. 135].

Положення договору та його додатків має різне морально-політичне значення. Сторони, які зацікавлені в тому, щоб наголосити на значенні певних норм, наполягають на їх внесенні до договору, а для інших цілей – включенні положень до додатків. На думку І.І. Лукашука, відповідно до розташування можна оцінити важливість, яка офіційно надається сторонами. Додатки можуть відноситися як до договору загалом, так і до певних статей. Їх дія зазвичай регулюється заключними положеннями самого акту. Досить часто трапляються випадки, коли додатки мають власні елементи, наприклад, щодо необхідності ратифікації та підписів, але зазвичай вони є повтореннями норм договору [19, с. 136].

Зважаючи на інтенсивний розвиток міжнародного права, важливе місце займає інститут застережень до міжнародних договорів, який покликаний забезпечити якнайширшу участь в них держав. Йдеться про випадки, коли сторона визнає цілі та принципи акту, але не погоджується з певними положеннями, зміни якого не впливають на об'єкт договору [14, с. 3].

Для застереження як односторонньої заяви держави чи міжнародної організації, яка покликана виключити чи змінити юридичну дію певних положень договору, вирішальною умовою є не його назва, а ціль та об'єкт. І.І. Лукашук доповнив, що саме за допомогою останніх можна відрізнити застереження, наприклад, від заяви про тлумачення [14, с. 3].

Серед проблем, пов'язаних із застереженнями, він виокремив питання щодо інтеграційних об'єднань, які мають на меті створення єдиного правового простору. Навіть у відносинах між державами з більш-менш єдиною правовою системою гостро стоїть питання про використання застережень до договорів про права людини [14, с. 11].

Аналізуючи практику держав щодо застосування інституту депозитарію, І.І. Лукашук зазначав, що договори можуть бути передані на зберігання одному чи двом депозитаріям, що не впливатиме на їх юридичну силу. Наприклад, Договір з відкритого неба 1992 року передбачав, що ратифікаційні грамоти передаються на зберігання уряду Канади чи Угорщини або ж їм обом. На думку І.І. Лукашука, вирішальне значення мало дипломатичне визнання між відповідними учасниками [6, с. 69].

Збільшення кількості міжнародних договорів та їх правової регламентації, на думку професора І.І. Лукашука, призводить до назрівання проблеми співвідношення текстів, які укладені в різний час, але стосуються одного питання. Зважаючи на це, сторони закріплюють спеціальні положення щодо співвідношення документа з іншими міжнародними договорами [20, с. 101]. Вчений вважав, що з погляду міжнародного права конвенції, які встановлюють більш прогресивні норми, вважаються сумісними з договорами, які було укладено раніше. Наприклад, співвідношення Статуту Ліги Націй та Паризького договору про відмову від війни як знаряддя національної політики 1928 року, де в першому документі

йшлося лише про обмеження застосування збройної сили, а останній закріпив її повну заборону [20, с. 102–103].

Неоднозначними є висловлювання І.І. Лукашука в роботі «СРСР та міжнародні договори», де аналізуючи праці американського юриста-міжнародника В. Дедіера, він ототожнює закони та право, а саме відзначив можливість створення та змін останніх за волею людини. Водночас, український науковець зазначав, що суспільству характерні об'єктивні закони розвитку, які не залежать від свідомості та волі людей [23, с. 18].

Досліджуючи право міжнародних договорів, І.І. Лукашук однією з проблем назвав визначення місця третіх організацій відносно договорів між міжнародними організаціями. Комісія міжнародного права у Віденській конвенції 1986 року практично за аналогією з третіми державами використала підходи до регулювання цього питання, однак не було враховано ролі міжнародних організацій, яка на той час безсумнівно зростала. Вчений вбачав причину в занадто обережній позиції держав щодо розширення компетенції міжнародних організацій та те, що мала місце відсутність на практиці чітких правил щодо згаданого питання [7, с. 8].

Висновки. Науковий доробок І.І. Лукашука в праві міжнародних договорів – це десятки книг та статей, які містять ґрунтовний та детальний аналіз кожного елементу договору, та процесу від укладання до припинення його дії. Чимало правових ідей вченого були прогресивними та знайшли відображення в Віденській конвенції про право міжнародних договорів, наприклад, щодо обов'язковості договору для кожної сторони стосовно всієї її території, що було закріплено в змісті ст. 25 Конвенції.

Свідченням його світового визнання та авторитету є й використання його висновків та пропозицій під час формулювання положень Віденської конвенції про правонаступництво держав стосовно міжнародних договорів та Віденської конвенції про право міжнародних договорів між державами та міжнародними організаціями.

Список використаних джерел:

1. Баймуратов М.О. Міжнародне публічне право. Харків : Одиссей, 2008. 704 с.
2. Буроменський М.В. Міжнародне право: навчальний посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 324 с.
3. Буткевич В.Г., Мицик В.В., Задорожній О.В. Міжнародне право. Основи теорії : Підручник / За ред. В.Г. Буткевича. Київ : Либідь, 2002. 608 с.
4. Буткевич О.В. Міжнародне право ХХІ ст.: утвердження концепції «живого права». *Альманах міжнародного права*. Випуск 2. Одеса, 2010. С. 37–47.
5. Лукашук І.І. Вступление в силу и публикация международных договоров. *Безопасность Евразии*, № 3. 2004. С. 332–343.
6. Лукашук І.І. Депозитарий международных договоров. *Государство и право*, № 7. 2006. С. 66–75.
7. Лукашук І.І. Международный договор и третьи международные организации. *Московский журнал международного права*, № 3. 2003. С. 3–15.
8. Лукашук І.І. Международная организация как сторона в международных договорах. *Советский Ежегодник международного права*. Москва, 1960. С. 144–154.
9. Лукашук І.І. Некоторые вопросы кодификации и прогрессивного развития права международных договоров. *Советский Ежегодник международного права*. Москва, 1968. С. 51–68.
10. Лукашук І.І. О значении формы международных договоров. *Правоведение*, № 3. 1958. С. 87–94.
11. Лукашук І.І. О многосторонних договорах. *Советское государство и право*, № 7. 1959. С. 157–159.
12. Лукашук І.І. О наименованиях международных договоров. *Ученые записки кафедры международного права ИМО*, Выпуск III. 1960. С. 68–86.
13. Лукашук І.І. О недействительности международных договоров. *Государство и право*, № 8. 2005. С. 42–49.

14. Лукашук И.И. Оговорки к многосторонним договорам. *Международное публичное и частное право*, № 3. 2004. С. 3–12.
15. Лукашук И.И. Полномочия на заключение международных договоров. *Журнал российского права*, Москва, 2004. С. 80–92.
16. Лукашук И.И. Поправки и изменение международных договоров. *Безопасность Евразии*, № 4. 2004. С. 481–494.
17. Лукашук И.И. Право на участие в международных договорах. *Советское государство и право*, № 4. 1985. С. 94–100.
18. Лукашук И.И. Практики прекращения действия международных договоров в результате невозможности их выполнения. *Безопасность Евразии*, № 4. 2005. С. 274–298.
19. Лукашук И.И. Приложения к международным договорам. *Правоведение*, № 3. 1959. С. 134–136.
20. Лукашук И.И. Применение последовательно заключенных договоров, относящихся к одному и тому же вопросу. *Журнал российского права*, № 10. 2004. С. 99–108.
21. Лукашук И.И. Современное право международных договоров. Действие международных договоров. Москва : Волтерс Клувер, 2006. Т. 2. 544 с.
22. Лукашук И.И. Современное право международных договоров. Заключение международных договоров. Москва : Волтерс Клувер, 2004. Т. 1. 658 с.
23. Лукашук И.И. СССР и международные договоры. *Советский Ежегодник международного права*. Москва, 1959. С. 16–43.
24. Лукашук И.И. Субъекты права международных договоров. *Государство и право*, № 11. 2004. С. 52–61.
25. Мережко О.О. Право міжнародних договорів: сучасні проблеми теорії та практики. Монографія. Київ : Таксон, 2002. 344 с.
26. Рабінович П.М., Соловйов О.В. Застосування Європейської конвенції з прав людини та практики Страсбурзького суду в Україні (загальнотеоретичні аспекти). Редкол.: П. ЧМ. Рабінович (голов. ред.) та ін. Серія І. Дослідження та реферати. Випуск 28. Київ, 2014. 208 с.
27. Талалаев А.Н. Право международных договоров. Том 1: Общие вопросы. Москва : Зерцало, 2009. 768 с.
28. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Українська енциклопедія, 1998. Т. 2. 744 с.
29. Яремчук В.В. Відображення правових ідей І.І. Лукашука у Віденській конвенції про право міжнародних договорів. *Альманах міжнародного права*, Одеса, 2018. С. 13–23.
30. United Nations Conference on the Law of Treaties. First and second sessions. 1971. URL: https://treaties.un.org/doc/source/docs/A_CONF.39_11_Add.2-E.pdf (дата звернення: 18.06.2019).
31. United Nations Conference on the Law of Treaties. 30th meeting of the Committee of the Whole. Vienna, Austria. 1968. URL: http://legal.un.org/docs/?path=../diplomaticconferences/1968_lot/docs/english/sess_1/a_conf39_c1_sr30.pdf&lang=EF (дата звернення: 18.06.2019).

